

jako materiał pomocniczy dla prowadzących ćwiczenia z patologii lub historii wczesnego chrześcijaństwa oraz jako lektura dla studentów. Zainteresować może również szerszy krąg czytelników, np. etyków i filozofów kultury.

Anna Z. Zmorzanka – Lublin

Jolanta M. MARSZAŁSKA, *Katalog inkunabułów biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie, Tarnów 1997, Wyższe Seminarium Duchowne w Tarnowie, ss. 154.*

Stosunkowo rzadko pojawiają się na półkach księgarskich publikacje wymagające długiego, żmudnego i fachowego trudu, ale wydobywające na światło dzienne niekiedy najcenniejsze perły z głębokich zasobów przyklasztornych i kościelnych bibliotek; chodzi tu o starodruki, a zwłaszcza o druki tłoczone przed 1500 rokiem, zwane inkunabułami. Ich ukazana zawartość, proveniencja i obieg informują nas czym, gdzie i kto umiejący wówczas czytać karmił się intelektualnie i dzielił z innymi zaczerpniętą z nich wiedzę. Taką cenną pozycją jest niewątpliwie opublikowany przed dwoma laty w Tarnowie *Katalog inkunabułów biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie* w opracowaniu p. dr Jolanty Marszałskiej, znanej specjalistki od starodruków i historii biblioteki rodowej Sanguszków. Już sam spis treści katalogu wskazuje na fachowe i wszechstronne opracowanie. Centralną jego część (s. 29-86) stanowi ułożony alfabetycznie autorami wykaz 146 inkunabułów w opisie bibliograficznym, zaczerpniętym z centralnego katalogu inkunabułów w Polsce (*Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1-2, Wrocław 1970-1973), opracowanego przez Marię Bohomos i Elżbę Szandorowską, z dodaną charakterystyką każdego opisywanego egzemplarza, w której najbardziej nas interesują podawane *in extenso* proveniencje. Wynika z nich, że ponad 60 z wymienionych inkunabułów pochodzi z biblioteki Ojców Benedyktynów w Tyńcu, skąd po kasacie tamtejszego klasztoru (r. 1816) trafiły do biblioteki tarnowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w 1838 roku. Pozostałe inkunabuły pochodzą z kolegiackiej biblioteki w Wojniczu, z bibliotek kościołów parafialnych w Bieczu i Czchowie, oraz kolegiat nowosądeckiej i tarnowskiej. Znacząca część książki łatwo zauważy w tej kolekcji 19 inkunabułów w skali krajowej, wśród nich 2 unikaty w skali europejskiej (nr 86-87) autorstwa Joannesa de Garlandia: *Composita verborum cum commento Joannis Synthen*. (Deventer ok. r. 1492) i *Verba deponentialia cum commento Joannis Synthen*. (Deventer po r. 1485), obydwie pochodzące z biblioteki tyńieckiej. Najstarszym tarnowskim inkunabułem jest *Catholicon* Joannesa Balbusa (nr 16) ze strasburskiej typografii Adolfa Ruscha, również ze zbiorów tyńieckich. Z tychże zbiorów pochodzą również inne najstarsze inkunabuły tarnowskie, „które bezsprzecznie na-

uka polska uznała za najwcześniejsze druki na ziemiach polskich. Należą do nich m.in. Franciscusa de Platea „Opus restitutionum...” (nr 57), wydane w tłoczni wędrownego drukarza rodem z Bawarii, Caspra Straube, prawdopodobnie w 1475 r., i nie datowane „Opuscula” św. Augustyna (nr 13). IBP w przybliżeniu określiło datę powstania tego dzieła na rok około 1476” (s. 10).

Wykaz prezentowanych inkunabułów poprzedzony jest starannie opracowanym wstępem (s. 7-21), ukazującym historię i proveniencje wymienionych jednostek, ich oficyny wydawnicze (pochodzą z 70 oficyn wydawniczych, tłoczonych w 22 ośrodkach XV-wiecznej Europy), ich analizę treściową, ich oprawę, oraz cel i zasady opracowania katalogu z podaną na końcu podstawową bibliografią (s. 23-24) i wykazem stosowanych skrótów (s. 25-26).

Po wykazie zaś inkunabułów Autorka umieszcza: alfabetyczny indeks drukarzy i nakładców (s. 87-89), topograficzny wykaz druków według krajów miast i drukarzy (s. 72-101), konkordancję numerów bibliograficznych i numerów katalogu (s. 105-107), konkordancję sygnatur centralnego katalogu inkunabułów i numerów katalogu w bibliotekach polskich (s. 109-110), konkordancję sygnatur bibliotecznych inkunabułów i numerów katalogu (s. 111-112), indeks proveniencji (s. 113-120), wykaz ważniejszej literatury wykorzystanej przy opracowywaniu proveniencji (s. 121-122), spis zamieszczonych ilustracji kolorowych (s. 123) i czarno-białych (s. 125), a na końcu 16 kolorowych fotografii najpiękniejszych inkunabułów i 8 fotografii białoczarnych. Już prezentacja treści katalogu dowodzi, jak starannie, solidnie, fachowo i wszechstronnie został on opracowany. Całość wydana na kredowym papierze, w ozdobnej granatowo-żółtej obwolucie i napisana pięknym językiem polskim, budzi zainteresowanie i zachęca do czytania.

Nas jednak interesują przede wszystkim inkunabuły patrystyczne, których w tarnowskiej kolekcji jest tylko 10, a wśród nich: jeden zawiera pisma św. Ambrożego (nr 3), trzy pisma św. Augustyna (nr 13, 14, 15), jeden *O pociechach filozofii* Boecjusza (nr 32), jeden homilie św. Grzegorza Wielkiego (nr 62), jeden *Żywoty Ojców* św. Hieronima (nr 75), jeden homilie zamykającego już epokę patrystyczną Pawła Diakona (nr 77), jeden *Mowy* św. Leona papieża (nr 99) i jeden zawierający na początku pieśń Wenancjusza Fortunata *De resurrectione Christi* (nr 122). Nie jest to za wiele w porównaniu np. z ilością inkunabułów patrystycznych w bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Nysie, gdzie na 122 przechowywanych tam inkunabułów, patrystycznych jest aż 20 (por. N. Widok, *Teksty patrystyczne w inkunabułach zbiorów biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Nysie*, w: *Tradycje kultury antycznej na Śląsku*, Opole 1997, 283-288) i o nieco innej tematyce (4 św. Ambrożego, 6 św. Augustyna, 1 Jana Kasjana, 1 Kasjodora, 1 Grzegorza Wielkiego – *Dialogi*, i aż 7 św. Hieronima). Wśród patrystycznych inkunabułów tarnowskich nie ma żadnego autora Kościoła Wschodniego z oryginalnym tekstem greckim lub przynajmniej jego tłumaczeniem, ale wszystkie, podobnie

jak w Nysie, zawierają pisma autorów łacińskich. W całej zresztą kolekcji 146 tarnowskich inkunabułów nie ma żadnego (podobnie jak w Nysie) autora greckiego, z czego można wnioskować, że w XV wieku znajomość języka greckiego w kręgach kościelnych była jeszcze znikoma; przyjdzie na nią czas dopiero w dobie humanizmu. Obok starożytnych autorów chrześcijańskich kolekcja tarnowska zawiera (w przeciwieństwie do nyskiej) kilka inkunabułów z pismami pogańskich autorów klasycznych (2 Pseudo-Katona – nr 40 i 41, 1 Pseudo-Cyceron – nr 43, 1 zawierający pisma filozoficzne Seneki – nr 133, 1 zawierający łaciński przekład greckiego *De natura hominis* Hipokratesa z 1492 roku – nr 76 ze zbiorów tyńskich, 2 egzemplarze *Regulae grammaticales antiquorum* – 129 i 130, a nawet *Lexicon Graeco-Latinum* autorstwa Joannesa Crastonusa – nr 45, tłoczonego w 1497 roku w Wenecji, co świadczyłoby o budzącym się już w tym czasie w Polsce zainteresowaniu językiem greckim.

Jeśli teraz chodzi o wiek tarnowskich inkunabułów patrystycznych, to najstarsze z nich mają charakter utylitarny – homiletyczny, a należą do nich: *Homilie na Ewangelie* św. Grzegorza Wielkiego (nr 62) z 1473 roku, potem *Mowy papieża* św. Leona Wielkiego (nr 92) z 1477 roku i *Opuscula* św. Augustyna (nr 13) z 1476 roku oraz *Homiliarz* Pawła Diakona (nr 77) z 1482 roku i *Żywoty Ojców* św. Hieronima (nr 57) z 1483 roku; pozostałe pochodzą z lat 1491-1497. Gdy zaś chodzi o pierwotną lokalizację, czyli proveniencję tych inkunabułów, to pisma św. Ambrożego (nr 3) i Augustyna (nr 13-15) pochodzą z biblioteki parafialnej w Bieczu, homilie Grzegorza Wielkiego (nr 62) z biblioteki kolegiaty w Wojniczu, mowy Leona Wielkiego drukowane były w jednej z najstarszych drukarni działających na terenie Polski w XV wieku – Drukarni Braci Wspólnego Życia w Chełmnie lub na Śląsku (*Chełmno vel Silesia*), *Żywoty Ojców* św. Hieronima (nr 75) z biblioteki benedyktyńskiej prepozytury w podtarnowskim Tuchowie, pisma Boecjusza (nr 32) i Wenancjusza Fortunata (nr 122) z biblioteki Ojców Benedyktynów w Tyńcu, a *Homiliarz* Pawła Diakona (nr 77) z biblioteki kanoników krakowskich.

Warto na koniec zapytać, jakie konkretnie pisma Ojców Kościoła zawarte są w tych inkunabułach, które w XV wieku stanowiły przedmiot lektury i zainteresowań ówczesnych ludzi? Otóż pierwszy z nich alfabetycznie pod imieniem św. Ambrożego († 397) pt. *Opera p. I-III*, wydany w 1492 r. w Bazylei przez Joannesa Amerbacha, naznaczony w tekście łacińskimi marginaliami z XVI wieku poświadczającymi jego lekturę, zawiera w sobie następujące ambrożyjskie dzieła: *Epistolae* (wybór – 84), *De fide ad Gratianum*, *De Spiritu Sancto*, *Liber de fide contra arianos*, *Liber de Incarnationis Dominicae Sacramento*, *Liber de Paschae mysterio*, *Liber de excessu fratris*, *Liber de fide resurrectionis*, *De poenitentia liber I-II*, *De virginibus*, *De institutione virginis*, *Liber ad virginem devotam*, *Liber ad virginem corruptam*, *In corruptorem virginis obiurgatio* oraz *Sermones* (44).

Kolejne trzy inkunabuły (nr 13-15) zawierają pisma św. Augustyna († 430). Pierwszy z nich pt. *Opuscula*, wydany najwcześniej, bo ok. 1476 roku w Krakowie, prawdopodobnie przez Caspera Straubego, również z licznymi łacińskimi głosami marginalnymi kilku rąk z XV i XVI wieku potwierdzającymi wielokrotną lekturę, zawiera następujące augustyńskie pisma: *De doctrina christiana*, *De natura summi boni*, *De laude et utilitate*, *De vera et falsa poenitentia*, *Manuale S. Augustini*, *De contemplatione Jesu Christi*, *De fide ad Petrum de Trinitate*, *Soliloquia*, *Liber de honestate mulierum ad clericos*, *Liber de contemptu mundi ad clericos*, *Liber de correctione et gratia*, *Liber de Simbolo*, *Liber de disciplina christiana*, *Liber de cura mortuorum*, *De conflictu victorum*, *De praedestinatione sanctorum*. Drugi zaś augustyński inkunabuł (nr 14) zatytułowany również *Opuscula*, wydany 11 VIII 1491 r. w Strasburgu przez Martinusa Flacha, także z licznymi łacińskimi głosami i podkreśleniami w tekście z XV i XVI wieku oraz zapisaną ręcznie po łacinie kartą, tytułową, poświadczającymi wielokrotną lekturę, zawiera liczne wybrane fragmenty (*Opuscula plurima*), przeznaczone prawdopodobnie do medytacji, na co wskazuje podtytuł *Liber meditationum*, z następujących augustyńskich pism: *Soliloquia*, *Manuale*, *Enchiridion*, *De triplici habitaculo*, *Scala paradisi*, *De duodecim abusionum gradibus*, *De beata vita*, *De assumptione Virginis Mariae*, *De divinatione demonum*, *De cura agenda pro mortuis*, *De vera et falsa poenitentia*, *De cordis contritione*, *De contemptu mundi*, *De cognitione verae vitae*, *Confessiones I-XIII*, *De doctrina christiana I-IV*, *De fide ad Petrum de Trinitate*, *De vita et moribus clericorum sermones I-II*, *De vera religione*. Trzeci wreszcie augustyński inkunabuł (nr 15) zawiera wybór mów biskupa Hippony – *Sermones cum additione Sebastiani Brandt*, t. I-VII, wydany w 1495 r. w Bazylei przez Joannesa Amerbacha, z nielicznymi marginaliami łacińskimi z XVI wieku na kartach początkowych, poświadczającymi używanie, przeznaczony zapewne dla homiletów, zawiera następujące mowy: *Sermones de verbis Domini in Evangelium secundum Matthaenum* (22 mowy), *secundum Lucam et secundum Joannem* (razem 63 mowy), *Sermones de verbis Apostoli* (34 mowy), *Expositio in epistolas beati Joannis tractatus I-II*, *Opus quinquaginta homiliarum divini Aurelii Augustini*.

Następne tarnowskie inkunabuły to najpierw Boecjuszowa *De consolatione philosophiae* (nr 32), *cum commento Pseudo-Thomae de Aquino* i *Compendiosa concolationis resumtio*, wydana razem z *Magistri Cornelii Sermones XXIII* i *De rosario Mariae* 6 III 1491 r. w Strasburgu przez Joannesa Prüssa, przeznaczone niewątpliwie dla studentów filozofii, o czym świadczą liczne łacińskie marginalia i podkreślenia w tekście; następnie *Homiliae super Evangelii* (nr 62) św. Grzegorza Wielkiego papieża († 604), wydane 28 VIII 1473 r. w Augsburgu przez Günthera Zainera, przeznaczone zapewne dla kaznodziejów; dalej to Pseudo-Hieronimowe *Vitae sanctorum patrum sive Vitas patrum* (nr 75), wydane 7 III 1483 r. w Strasburgu, a zawierające obok żywotów Pawła

Pustelnika, Hilariona i Malchusa także żywoty wielu innych ojców i eremitów, jak o tym informuje podtytuł: *Antiquorum Patrum vitas a beato Hieronymo conscriptas alphabetico ordine diligenter collectas*, oraz *Liber de obedientia, de humilitate et de sanctitate*; dalsze trzy ostatnie patrystyczne inkunabuły seminaryjnej biblioteki w Tarnowie to najpierw *Homiliarius doctorum a Paulo Diacono collectus*, wydany 7 IX 1482 r. w Speyer przez Petrusa Dracha, naznaczony licznymi łacińskimi marginaliami kilku rąk z XVI wieku, dalej to zbiór mów św. Leona Wielkiego papieża († 460) – *Sermones* (nr 92), jeden z najcenniejszych, bo wydany ok. 1477 r. w jednej z najstarszych drukarni polskich działających w XV wieku w Chełmnie lub na Śląsku (*Chełmno aut Silesia*), przeznaczony zapewne dla kaznodziejów, i wreszcie jedna z pieśni wczesnochrześcijańskiego poety łacińskiego Wenancjusza Fortunata († 601) – *De resurrectione Christi carmen* (nr 122, III 9, PL 88, 130-133), wydana ok. 1497 r. w Strasburgu przez Joannesa Grüningera razem z innymi średniowiecznymi pismami: *Poenitentionarius de confessione* i Hieronima de Vallibus – *De passione Christi*.

Ukazana wyżej szczegółowa tematyka patrystycznych inkunabułów, zgromadzonych w tarnowskiej bibliotece seminaryjnej, informuje nas, które pisma Ojców Kościoła były przedmiotem lektury i studium ludzi (głównie ludzi Kościoła) południowej Polski. Wśród tych pism, zwłaszcza w inkunabułach Ambrożego i Augustyna, jest kilka nieautentycznych, ale za ambrożjańskie i augustyńskie w XV wieku uchodziły, i jako takie były czytowane. Należy się duża wdzięczność Autorce katalogu Dr Jolancie Marszalskiej również od patrologów za przybliżenie im inkunabułów tarnowskich, w tym także patrystycznych, świadczących, że myśl Ojców Kościoła była propagowana od samych początków stosowania sztuki drukarskiej, oraz życzyć jej dalszych sukcesów w odświeżeniu analogicznych skarbów podczas prac nad starodrukami nie tylko w Tarnowie, ale i planowanymi w Szczyrcu i Wojniczu.

Ks. Stanisław Longosz – Lublin

Mirosław DANILUK SCJ, Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego. Pojęcia – terminy – instytucje – dokumenty – czasopisma, Lublin 2000, Redakcja Wydawnictw KUL, ss. 418.

W Redakcji Wydawnictw KUL ukazało się ostatnio drugie powiększone i uzupełnione bogatą bibliografią pod poszczególnymi hasłami wydanie opublikowanej po raz pierwszy w 1994 roku *Podręcznej encyklopedii instytutów życia konsekrowanego* (ss. 298) autorstwa M. Daniluka SCJ – K. Klauzy, tym razem pod nieco zmienionym, jak widać w nagłówku, tytułem i autorstwa już